

Γεωγραφίες

Αρ. 32 (2018)

Γεωγραφίες, Τεύχος 32, 2018

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

-

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΕΣ

Πέτρος Φωκαΐδης, Αλεξάνδρα Χρονάκη (επιμ.), *Θέσεις της Μνήμης, νήσος, Αθήνα 2016*¹

Παναγιώτης Μπίκας¹

«Καλώς ήλθατε στη βιομηχανία της μνήμης». Με την προκλητική αυτή φράση ξεκινούσε το άρθρο του «On the Emergence of *Memory* in Historical Discourse» ο Kerwin Lee Klein, Καθηγητής Σύγχρονης Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο του Μπέρκλεϋ, στο περιοδικό *Representations*, τον Χειμώνα του 2000, ένα τεύχος αφιερωμένο στα ζητήματα της μνήμης. (Kerwin Lee Klein, 2000, σ.127).² Αυτή η φράση του Klein οριοθετεί τα βασικά στοιχεία της ανάδυσης της μνήμης σε μια κοινή γλώσσα που μπορεί να συνδέει διαφορετικούς επιστήμονες, αρχιτέκτονες ιστορικούς της τέχνης, και κοινωνικούς ανθρωπολόγους, όπως στο βιβλίο που συζητάμε.

Το θέμα φυσικά που σχετίζεται με την εδραίωση της μνήμης ως μιας νέας γλώσσας πασπαρτού είναι πολυσύνθετο και δεν εξαντλείται σε ένα σύντομο κείμενο. Θα λέγαμε ωστόσο ότι στην επιστήμη της ιστορίας από τη δεκαετία του 1970, και σε αυτό συνέβαλαν τόσο η εδραίωση της σχολής των *Annales* (Francois Dosse, 2000) στη Γαλλία όσο και η εμφάνιση μιας κοινωνικής ιστορίας στον αγγλοσαξονικό και στον γερμανόφωνο χώρο, και μετά έχουμε μια σαφή μετατόπιση από την παλιά γεγονοτολογική και θετικιστική ιστοριογραφία. Παράλληλα οι μελέτες για τη δημόσια χρήση της ιστορίας και της ιστορίας από τα κάτω, αναζωπύρω-

σαν το ενδιαφέρον για τον τρόπο που βίωναν και βιώνουν την ιστορία άτομα ή συλλογικότητες. Στη δεκαετία του 1980 η διαμάχη για την επίσκεψη του Ronald Reagan στο Κοιμητήριο του Bitburg, όπου ήταν θαμμένα και μέλη των SS, και η διαμάχη των ιστορικών στη Γερμανία, ανέδειξαν ότι η Ευρώπη ακόμη δεν είχε κλείσει τις πληγές της. Η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και η εισδοχή των παλιών ανατολικών χωρών στη σφαίρα επιρροής της Δύσης, με διαβατήριο και τις πολιτικές της μνήμης, αναζωπύρωσαν τη συζήτηση για το παρελθόν. Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο Enzo Traverso για την Ευρώπη πλέον στόχος δεν είναι η εκπολιτιστική κατάκτηση αλλά η «οικουμενοποίηση της μνήμης των θυμάτων της». Η αποικιοκρατία, ο κομμουνισμός και η Σόα είναι οι υπερεθνικές εμπειρίες, η μνήμη των οποίων ξεπερνά τα εθνικά σύνορα επιτρέποντας έτσι να τεθούν κοινές αναφορές. (Traverso, 2016, σ.318) Η αναφορά στο θύμα, που γίνεται και αυτό κυρίαρχο, αποτελεί λοιπόν το διαβατήριο για τα νέα κράτη που προέκυψαν μετά τις ανακατατάξεις που έφερε η διάλυση του κομμουνιστικού μπλοκ, το οποίο τους επιτρέπει να περάσουν το κατώφλι και να γίνουν ισότιμα μέλη της λέσχης των σύγχρονων εκσυγχρονισμένων κρατών. Η αύξηση αυτή των θυμάτων οδηγεί, όπως ανα-

1. Δρ. Ιστορίας της Τέχνης, ΕΔΙΠ, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΑΠΘ
mpikasp@yahoo.com

φέρει ο Tzvetan Todorov, σε ένα σουπερμάρκετ πόνου, όπου η κάθε κοινότητα θεωρεί ότι έχει υποφέρει περισσότερο. (Todorov, 1998, σ.193-194). Οι πολιτικές της μνήμης γίνονται λοιπόν κυρίαρχες, και το παρελθόν ανάγεται σε ένα πρόβλημα προς διαχείριση. Η κυριολεκτική και παραδειγματική μνήμη του Tzvetan Todorov (Todorov, 1998, σ.169) και η ευτυχής μνήμη του Paul Ricoeur, (Ricoeur, 2013, σ.820) είναι μερικές μόνο από τις προσπάθειες υπέρβασης αυτού του προβλήματος.

Παράλληλα το γεγονός ότι όπως αναφέρει ο Andreas Huyssen, το παρελθόν σήμερα πούλα πολύ καλύτερα από ό,τι το μέλλον, ώθησε σε μια ανάπτυξη της λατρείας για αντικείμενα ή ιστορίες από το παρελθόν, που όμως συνήθως χάνουν το ιστορικό τους βάρος και αποκτούν φετιχιστική αξία. (Huyssen, 2003, σ20) Ο φόβος της ταχύτητας, ο φόβος ότι ο χρόνος περνά τόσο γρήγορα, σε μια εποχή που παραδόξως όπως μας λένε οι νικητές η ιστορία έχει τελειώσει καθώς η κοινωνική εξέλιξη έχει βρει το τέλος της στον φιλελεύθερο καπιταλισμό, κάνει τον κάθε άνθρωπο και την κάθε κοινότητα ιστορικό του εαυτού της. Ο κόσμος μας μουσειοποιείται, για να συνεχίσω στη λογική του Huyssen, καθώς καθημερινά χτίζονται ή σχεδιάζονται νέα μουσεία συνεχώς. Ο λόγος φυσικά είναι και οικονομικός, αφού σε μια εποχή που τα μεγάλα οικοδομικά πρότζεκτ λιγοστεύουν, η μνήμη αναδεικνύεται σε ένα παρθένο έδαφος και η κάθε μια κοινότητα θέλει να δημιουργήσει το δικό της μουσείο, θεωρώντας ότι μόνο έτσι, συγκεντρώνοντας δηλαδή αρχαία και αντικείμενα, μπορεί να αποκτήσει αναγνωρισμένη οντότητα. Και είναι αρκετά ενδιαφέρον να αναλογιστούμε ότι σε μια εποχή που υποτίθεται ότι κυριαρχεί ο άυλος καπιταλισμός, το αντικείμενο αποκτά μια ιδιαίτερη φετιχιστική αξία και αναδεικνύεται σε πρωταγωνιστή.

Σε μια από τις πιο γνωστές του αποστροφές στο εισαγωγικό του κεί-

μενο στον πρώτο τόμο του *Le Lieux de mémoire* ο Pierre Nora ισχυριζόταν ότι: «Μιλούμε τόσο πολύ για τη μνήμη επειδή δεν υπάρχει πλέον. Σε μια παραδοσιακή κοινωνία τη μνήμη θα τη νιώθαμε παντού, σήμερα πρέπει να δημιουργούμε τόπους της μνήμης». (Nora, 1989, σ.18) Οι τόποι αυτοί της μνήμης είναι κυρίως, και όχι μόνο, τα μνημεία και τα μουσεία. Αυτά είναι που κυριαρχούν και στο πολύ ενδιαφέρον βιβλίο με τον χαρακτηριστικό τίτλο *Θέσεις της μνήμης*, που αποτελεί τα πρακτικά της ημερίδα, «Θεωρήσεις του Μουσείου» που οργανώθηκε από τον Πέτρο Φωκαΐδη και την Αλεξάνδρα Χρονάκη με την ευκαιρία ενός εργαστηρίου αρχιτεκτονικού σχεδιασμού που πραγματοποιήσαν τον σχεδιασμό ενός νέου αρχαιολογικού μουσείου στην Κύπρο, από το Τμήμα Αρχιτεκτονικής της Κύπρου τον Οκτώβρη του 2009.

Καταρχήν θα πρέπει να σημειώσουμε ότι το βιβλίο αυτό εντάσσεται σε μια ελληνική βιβλιογραφία για τη μνήμη που συνεχώς εμπλουτίζεται. Πέρα από τα κλασσικά πλέον βιβλία του Maurice Halbwachs *Για τα Κοινωνικά Πλαίσια της Μνήμης* και του Paul Ricoeur, *Η Μνήμη, η Ιστορία, η Αλήθεια*, στα ελληνικά έχουν μεταφραστεί και τα σημαντικά βιβλία για τη μνήμη και την ιστορία των Jacques Le Goff, *Ιστορία και Μνήμη*, και Francois Hartog, *Καθυστώτα Ιστορικότητας*. Επίσης αρχίζει να εμφανίζεται μια πρωτότυπη παραγωγή βιβλίων σχετικά με τη μνήμη, με βασικά χαρακτηριστικά πρώτον το ότι αποτελούνται από σύντομα κείμενα που είναι πρακτικά συνεδρίων ή ημερίδων, και δεύτερον ότι μελετούν τη μνήμη σε σχέση με το χώρο, τους θεσμούς- μουσεία- και την πόλη. Τα περισσότερα από αυτά τα κείμενα είναι γραμμένα από αρχιτέκτονες ή ιστορικούς. Οι ιστορικοί της τέχνης ενδιαφέρονται για τη μνήμη, μόνο αναφορικά με τον ρόλο της δημόσιας γλυπτικής.

Και στο βιβλίο που παρουσιάζουμε βασικοί άξονες είναι ο χώρος και η πόλη, ενώ η πλειοψηφία των συγγραφέων είναι αρχιτέκτονες. Θα ήθελα καταρχήν, προτού προχωρήσω σε δύο μόνο, επιμέρους ζητήματα που θεωρώ ότι αξίζουν να τα αναδείξουμε, να κάνω μια μεθοδολογικού τύπου παρατήρηση. Ένα βασικό πρόβλημα στη σύγχρονη παραγωγή λόγου στις ανθρωπιστικές επιστήμες, και περιλαμβάνω για την οικονομία του κειμένου και για διευκολύνω το επιχειρήμα μου και την αρχιτεκτονική, προφανώς όχι το σχεδιαστικό της κομμάτι, είναι η συνήθως γενικόλογη αναφορά σε μια πληθώρα εννοιών και θεωρητικών μοντέλων, από τα μεταμαρξιστικά ρεύματα στη λογοτεχνική θεωρία, τη σημειολογία και τη λακανική πάντα ψυχανάλυση, χωρίς ωστόσο καμία γείωση στο γεγονός. Έχουμε δηλαδή μια μετατόπιση από ένα θετικιστικό λόγο, που βασιζόταν συχνά σε ένα άκριτο εμπειρισμό, σε έναν θεωρητικό φαναρισμό που δεν έχει καμία σύνδεση με την ιστορική μελέτη που είναι απαραίτητη όταν χρειάζεται να εξετάσουμε φαινόμενα όπως είναι η χρήση του χώρου, που είναι και το βασικό θέμα αυτού του βιβλίου. Και νομίζω ότι είναι κείμενο αναφοράς το κείμενο των Φωκαΐδη και Χρονάκη για το Γενικό Νοσοκομείο Λευκωσίας και το Κυπριακό Μουσείο, όπου συνδυάζονται με υποδειγματικό τρόπο το ερευνητικό με το θεωρητικό κομμάτι και όπου επιτέλους ο Michel Foucault χρησιμοποιείται με πειστικό τρόπο.

Στο Εισαγωγικό τους κείμενο, οι Χρονάκη και Φωκαΐδης σημειώνουν ότι «Ως τόπος της απόστασης και της χαμένης χρηστικότητας/διαθεσιμότητας, το μουσείο αναπτύσσει διαρκώς διαδικασίες αναπλαισίωσης του περιεχομένου του και επινοεί αφηγηματικές τεχνικές και σημειωτικά συστήματα για να εξάγει νόημα και να διευθύνει τη μετάδοσή του, χωρίς όμως να ελέγχει απόλυτα την υποκειμενική πρόσληψή του. Η φαντασιακή, διανοητική υπό-

σταση του μουσείου καθιστά ανασφαλή και ανεπαρκή τη λειτουργία του ως μνημοτεχνικού μηχανισμού και την υπονομεύει. Το μουσείο μοιάζει εν γένει να λειτουργεί υπονομευτικά ως προς την επιτέλεση των ηγεμονικών κατασκευών, υποδεικνύοντας εντέλει την ανάγκη επιστροφής στο μουσείο και όχι εξόδου από αυτό». (Χρονάκη, Φωκαΐδης, 2016, σ.27) Ο Klein στο άρθρο που έχω ήδη αναφέρει προειδοποιούσε για μια συχνή υποστασιοποίηση της μνήμης, σαν να είναι η μνήμη η ίδια ένα ενεργό δρών υποκείμενο ή ακόμη και ένας ήρωας της ιστορίας (Klein, σ.11). Νομίζω ότι στο κείμενο των Χρονάκη- Φωκαΐδη υπάρχει όχι μόνο μια υποστασιοποίηση της μνήμης, αλλά και μια υποστασιοποίηση του ίδιου του μουσείου. Η προσπάθεια να σωθεί το μουσείο από την κριτική για εμπορευματοποίηση οδηγεί τους συγγραφείς να στρέφονται αφενός στον Giorgio Agamben (Agamben 2016. 121-140) και στην πρόταση του για βεβήλωση του μουσείου, και από την άλλη στην Chantal Mouffe, καθηγήτρια Πολιτικής Θεωρίας, η οποία προτείνει το μουσείο ως «τόπο αντίστασης στη νεοφιλελεύθερη ηγεμονική αγορά» (Mouffe 2010,274). Βέβαια η θέση της Chantal Mouffe ότι σήμερα το μουσείο θα μπορούσε να «γίνει ένας προνομιακός τόπος για τα έργα τέχνης όπου θα τους δίνεται η δυνατότητα να παρουσιάζονται σε ένα πλαίσιο που θα τα απομακρύνει από το πεδίο του εμπορεύματος» (Mouffe, 2010, 274) δείχνει νομίζω τον προβληματικό χαρακτήρα αυτής της διαχειριστικής θέσης για τον ρόλο του μουσείου στον σύγχρονο καπιταλισμό. Αντιθέτως νομίζω ότι πολύ χρήσιμη είναι η θέση της Rosalind Krauss ότι το βιομηχανοποιημένο μουσείο έχει ανάγκη ένα συγκεκριμένο υποκείμενο, ένα υποκείμενο που δεν ψάχνει για κάτι που θα το επηρεάσει πνευματικά, αλλά για κάτι που θα του δημιουργήσει έντονα συναισθήματα, ένα υποκείμενο που αντιλαμβάνεται

την πολυδιάσπαση του ως ευφορία, ένα υποκείμενο που το πεδίο της εμπειρίας του είναι όχι πλέον η ιστορία, αλλά ο ίδιος ο χώρος. (Rosalind Krauss, 1990, σ.17) Υπόρρητα εδώ διαφαίνεται η περίφημη κριτική του Herbert Marcuse στον καταφατικό ρόλο της κουλτούρας όταν θεωρεί, όπως μεταφέρει τη σκέψη του ο Douglas Brent McBride, ότι «το σύγχρονο μουσείο εκπληρώνει κυρίως μια καταφατική και όχι μια κριτική λειτουργία, προσφέροντας ένα καταφύγιο τάξης και ανακούφισης για να αντισταθμίσει την έλλειψη πολιτικών δικαιωμάτων και συλλογικότητας που χαρακτηρίζει τη ζωή έξω από τους μαρμαρένιους του τοίχους». (McBride, 2006, σ.26)

Μέσα σε αυτές τις συνθήκες τι ρόλο μπορεί άραγε να παίξει το μουσείο σε μια θερμή ιστορικά περιοχή όπως είναι η Κύπρος, όπου τα ζητήματα μνήμης παραμένουν όχι μόνο ανοικτά αλλά κυρίαρχα. Και εδώ θα ήθελα να σημειώσω την αναφορά του Αριστείδη Αντωνά στο κείμενό του «Το Μουσείο των Δύο Εθνικισμών», που αρνείται τη δυνατότητα να εφαρμοστεί στην Κύπρο η «τυπική δυτική αστική λήθη του εγκλήματος». (Χρονάκη, Φωκαΐδης, 2016, σ.204) Η ανάλυση του Αντωνά είναι πολύ ενδιαφέρουσα, ωστόσο η αναφορά του ότι η δυτική λήθη είναι μια κανονικότητα, από τη οποία θα πρέπει να περάσουν όλοι οι λαοί, είναι νομίζω συζητήσιμη.

Οπότε παραμένει ενεργό το πρόβλημα του τι μπορεί να προσφέρει ένα μνημείο ή ένα μουσείο για να υπερβούμε την κυριολεκτική μνήμη του Tzvetan Todorov. Η Λία Γυϊόκα στο κείμενό της «Ψυχοθεραπεία και συνοχή στις σύγχρονες μνημονικές πρακτικές. Το άγαλμα του Μπρους Λι στο Μόσταν και η Πύλη της Λαμπεντούζα» τονίζει ότι «από πολλά μνημεία μαζικών θανάτων της κοινωνίας των πολιτών στη Δύση φαίνεται να απουσιάζει η ανάγκη για αντιμνημεία και αποκαθλώσεις που θα είχε στόχο να καλλιερ-

γήσει την αίσθηση ανατροπής της συμβολικής τάξης πραγμάτων · φαίνεται λοιπόν να απουσιάζει ένα γενικότερο πολιτικό κίνητρο ανταγωνιστικό προς την κυρίαρχη παραγωγή των γεγονότων και της νοηματοδότησής τους». (Χρονάκη, Φωκαΐδης, 2016, σ.159)

Αυτό που αναδεικνύει η Λία Γυϊόκα είναι οι δυσκολίες και οι κίνδυνοι που προκύπτουν από τη μεταφορά όρων από τη ψυχανάλυση, όπως τραύμα και πένθος, στο κοινωνικό πεδίο. Και ο Klein, από τη μεριά του ιστορικού, θα συνδέσει τη χρήση του πένθους από τους ιστορικούς ως αναλυτικό εργαλείο με New Age φαινόμενα και με βιβλία αυτοβοήθειας. Ο ιστορικός σήμερα συχνά, λειτουργεί ως ψυχαναλυτής μιας κοινωνίας που θέλει να επιβεβαιώσει τις μνήμες της και το ρόλο της ως θύμα.

Η σύντομη αυτή παρουσίαση δεν εξαντλεί το ενδιαφέρον των διαφορετικών μεταξύ τους κειμένων σχετικά με τους τόπους της μνήμης, συνήθως τραυματικής και δύσκολα διαχειρίσιμης. Προσπάθησα ωστόσο να αναδείξω τα βασικά κατά τη γνώμη μου σημεία ενός συνόλου κειμένων που έρχονται να εμπλουτίσουν την πρόσφατη και συνεχώς ανανεούμενη ελληνική βιβλιογραφία για το θέμα της μνήμης, συνδέοντάς τα με τα ζητήματα που αφορούν τη σύγχρονη μουσειολογία και θεωρία της ιστορίας.

Σημειώσεις

1. Το κείμενο αποτελεί ελαφρώς παραλλαγμένη μεταφορά της παρουσίασης του βιβλίου στο Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης τον Δεκέμβριο του 2016.

2. Και έχει σημασία η αναφορά στο περιοδικό αυτό καθώς η δημοσίευση ενός αντίστοιχου θεματικού τεύχους το 1989 με τίτλο «Μνήμη και Αντιμνήμη» θα σηματοδοτήσει την εδραίωση της μνήμης ως βασικό άξονα ανάλυσης των κοινωνικών επιστημών. Βλ. και Natalie Zemon Davies και Randolph Starn, Introduction, *Representations*, 26, Special Issue: Memory and Counter Memory, 1989, σσ. 1-6.

Βιβλιογραφία

- Agamben Giorgio (2006), *Βεβηλώσεις*, μτφρ. Τσιαμούρας Π. Αθήνα, Άγρα.
- Halbwachs Maurice (2013), *Τα Κοινωνικά Πλαίσια της Μνήμης*, μτφρ. Ζέη Ελευθερία, Αθήνα, Νεφέλη.
- Kerwin Lee Klein (2000), «On the Emergence of *Memory* in Historical Discourse», *Representations*, 69.
- Francois Dosse (2000), *Ιστορία σε Ψίχουλα, Από τα Annales στη «Νέα Ιστορία»*, μτφρ. Βλαχοπούλου Αγγελική, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Le Goff Jacques (1998), *Ιστορία και Μνήμη*, μτφρ. Κουμπουρλής Γιάννης, Αθήνα, Νεφέλη.
- Hartog Francois (2014), *Καθεστώς Ιστορικότητας, Παροντισμός και Εμπειρίες του Χρόνου*, μτφρ. Κουσουρής Δημήτρης, Αθήνα, Αλεξάνδρεια.
- Huyssen Andreas (2003), *Present Pasts, Urban Palimpsests and the Politics of Memory*, Stanford California, Stanford University Press.
- Krauss Rosalind E. (1990), «The Cultural Logic of the Late Capitalist Museum», *October* 54.
- McBride Douglas Brent (2006), «Modernism and the Museum Revisited», *New German Critique*, 99.
- Mouffe Chantal (2010), «The museum Revisited», *Artforum*, 48, 10.
- Nora Pierre (1989), «Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire», *Representations*, 26.
- Ricoeur Paul (2013), *Η μνήμη, η ιστορία η Λήθη*, μτφρ. Κομνηνός Ξενοφών, Αθήνα, Ίνδικτος.
- Todorov Tzvetan (1998), «Οι καταχρήσεις της μνήμης», στο *Εβραϊκή Ιστορία και Μνήμη*, επιμ. Οντέτ Βαρών Βασάρ, Αθήνα, Πόλις.
- Traverso Enzo (2016), «Η Ευρώπη και οι μνήμες της. Επιστροφές και Συγκρούσεις» στο *Η Ιστορία ως πεδίο μάχης, Ερμηνεύοντας τις βιαιότητες του 20^{ου} αιώνα*, μτφρ. Νίκος Κούρκουλος, Αθήνα, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.

Λουδοβίκος Βασενχόβεν, *Θαλάσσιος Χωροταξικός Σχεδιασμός – Ευρώπη και Ελλάδα*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2017 (σελ.375)

Καλιόπη Σαπουντζάκη¹

Αν εξαιρέσουμε όσους από επάγγελμα ή χόμπι ασχολούνται με καταδύσεις, το ευρύ κοινό δύσκολα αντιλαμβάνεται τις θάλασσες ως τρισδιάστατο χώρο, υποδοχέα ανθρώπινων δραστηριοτήτων και αντικείμενο ελέγχου και ρύθμισης. Ιστορικά, οι φυσικοί περιορισμοί πρόσβασης, κατοίκησης και ιδιοκτησίας του θαλάσσιου χώρου και η μερική μόνο οπτική αντίληψή του εξηγούν την “ελλειπτική εικόνα” της θάλασσας για ανθρώπους και κοινωνίες: μια επιφάνεια αέναα κινούμενη, που αν και μετασχηματίζεται από εμπόδιο σε διάυλο επικοινωνίας, δεν περπατιέται (μόνο διαπλέεται), δεν ιδιοποιείται και δύσκολα γίνεται αντικείμενο εκμετάλλευσης. Αν και πολλά άλλαξαν πρόσφατα σε σχέση κυρίως με την εκμετάλλευση των θαλασσών το κενό γνώσης παραμένει.

Ακόμη και σήμερα, η άγνοια για το θαλάσσιο χώρο (ΘΧ) δεν χαρακτηρίζει μόνο το ευρύ κοινό, αλλά και ειδικούς επιστήμονες του χώρου, όπως γεωγράφους, πολεοδόμους, χωροτάκτες, ακτομηχανικούς, πολλοί από τους οποίους μάλιστα αναμένεται να εμπλακούν ή επηρεάσουν το Θαλάσσιο Χωροταξικό Σχεδιασμό (ΘΧΣ) που θα δρομολογηθεί τα επόμενα χρόνια και στην Ελλάδα, μετά την ενσωμάτωση της Οδηγίας 2014/89/ΕΕ *Περί Θεσπίσεως Πλαισίου για το ΘΧΣ* στην ελληνική νομοθεσία (Ν. 4546/12.6.2018).

Με πλήρη επίγνωση αυτού του κενού γνώσης, ο συγγραφέας της πρώτης ελληνικής μονογραφίας με αντικείμενο το ΘΧΣ αφιερώνει τα τρία πρώτα από τα δέκα κεφάλαια (1, 2 και 3) στη γνωριμία μας με το θαλάσσιο χώρο γενικά αλλά και εστιασμένα στην Ευρώπη και την Ελλάδα (από φυσικο-γεωγραφική, βιο-γεωγραφική και άποψη χρήσεων). Εκτός από την ανάλυση της ταυτότητας του ΘΧ, η θεματική διάρθρωση του βιβλίου περιλαμβάνει ενότητες θεωρητικού προβληματισμού για τη Χωροταξία, τη Διαχείριση Παράκτιας Ζώνης και τη Θαλάσσια Χωροταξία, ανάλυση του σχετικού πλαισίου Θεσμών και Πολιτικής σε διεθνές και επίπεδο ΕΕ και παρουσίας της διεθνούς, ευρωπαϊκής και ελληνικής εμπειρίας ρύθμισης του ΘΧ, αξιοποιώντας παραδείγματα περιφερειακών θαλασσών, εθνικών εγχειρημάτων ΘΧΣ σε χωρικά ύδατα και Αποκλειστικές Οικονομικές Ζώνες (ΑΟΖ) αλλά και τοπικών προγραμμάτων θαλάσσιας διαχείρισης. Το τελευταίο κεφάλαιο συνθέτει και συνοψίζει την πορεία γένεσης του ΘΧΣ, τις ευκαιρίες και τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει, τα ανοικτά ερωτήματα και τις αντιφάσεις που καλείται να επιλύσει. Ο συγγραφέας εκφράζει την προσδοκία του για την ενεργοποίηση και εφαρμογή ΘΧΣ στην Ελλάδα σε αντιστοιχία με τη μακρά θαλασσινή ιστορία της χώρας και τη στενή σχέση της ελληνικής κοινωνίας, οικονομίας και πολιτισμού με τις εγγύς και μακρινές θάλασσες.

1. Καθηγήτρια Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, sapountzaki@hua.gr

Ειδικότερα, στα πρώτα κεφάλαια αναγνώρισης του ΘΧ, το βιβλίο επικεντρώνεται στα χαρακτηριστικά των θαλασσών που διαμορφώνουν την ιδιαίτερη χωρική τους

ταυτότητα, δηλαδή τα έμβια-αβιοτικά χαρακτηριστικά και τις ανθρωπογενείς χρήσεις τους. Ο αναγνώστης μαθαίνει για τις γεωμορφολογικές ζώνες των θαλασσών, τη θερμοκρασία του ωκεάνιου νερού, το ρόλο του παγκόσμιου ωκεανού ως θερμο-ρυθμιστή του κλίματος, την αλατότητα των υδάτων, τους ανέμους, τα αέρια και θαλάσσια ρεύματα, τη συμβολή των ωκεανών στο μετριασμό της Κλιματικής Αλλαγής. Πληροφορείται επίσης για τις θέσεις, κινητικότητα και διαχρονικές μεταβολές θαλάσσιων οργανισμών, τροφικών αλυσίδων, οικοτόπων και του θαλάσσιου περιβάλλοντος εν γένει. Η χωρική ταυτότητα των θαλασσών συμπληρώνεται με παρουσίαση των ανθρωποκεντρικού ενδιαφέροντος δραστηριοτήτων τους: αλιεία, αλιευτικά πεδία και υδατοκαλλιέργειες, θαλάσσιες μεταφορές και διάδρομοι ναυσιπλοΐας, λιμενικές εγκαταστάσεις και ναυπηγική δραστηριότητα, παραγωγή ενέργειας (αιολική και παλιρροϊκή), μεταφορά ενεργειακών πόρων, υποβρύχια καλώδια τηλεπικοινωνιών και ηλεκτρικής ενέργειας, αναψυχή, τουρισμός (θαλάσσιος και παράκτιος), μαρίνες και παράκτιες οικιστικές χρήσεις, εξόρυξη υδρογονανθράκων και άλλων υλικών, προστασία του θαλάσσιου περιβάλλοντος και θαλάσσια πάρκα, έρευνα ενάλιων αρχαιοτήτων, πεδία βολής και στρατιωτικές εγκαταστάσεις. Έτσι, ο συγγραφέας αποτυπώνει τη φυσική γεωγραφία, βιογεωγραφία, ανθρωπογεωγραφία και οικονομική γεωγραφία των έξι θαλασσών της Ευρώπης (Αρκτικός Ωκεανός, ΒΑ Ατλαντικός, Βόρεια Θάλασσα, Βαλτική, Μαύρη Θάλασσα και Μεσόγειος) και των ακτών της καθώς και των νησιωτικών περιφερειών της Ελλάδας (Ιόνια Νησιά, Βόρειο Αιγαίο, Νότιο Αιγαίο, Κρήτη). Συνολικά, ο αναγνώστης αποκτά μια συνοπτική αλλά σφαιρική εικόνα για τον Ευρωπαϊκό ΘΧ: πολυσύνθετος, με εσωτερικές διαφοροποιήσεις, ανταγωνισμούς και συγκρούσεις δραστηριοτήτων, θέσεις και περιοχές ρύ-

πανσης και υποβάθμισης αλλά και αναδυόμενες προσπάθειες προστασίας και ρύθμισης ανταγωνιστικών χρήσεων. Το πρώτο μέρος ως αναγνωριστικό του ΘΧ, έχει αυτονομία, ταυτόχρονα όμως αποτελεί υπόβαθρο για όσα ακολουθούν: το αντικείμενο και τη χρησιμότητα του ΘΧΣ, τη θεωρία, τους θεσμούς, τη διαδικασία και την εμπειρία εφαρμογής του.

Στα θεωρητικά κεφάλαια 4 και 5 αναπτύσσονται θεωρητικά ζητήματα της θαλάσσιας χωροταξίας (με τη διαχείριση ακτών να αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της) και της σχέσης της με την χερσαία, όπως:

- Το αντικείμενο προστασίας θαλάσσιων και παράκτιων οικοτόπων (τι αξίζει να προστατευτεί και γιατί) και τα σχετικά κριτήρια.
- Οι πιέσεις που δέχεται η παράκτια ζώνη και το περιεχόμενο της ολοκληρωμένης διαχείρισής της (ΟΔΠΖ).
- Η φύση των συγκρούσεων δραστηριοτήτων στο θαλάσσιο και παράκτιο χώρο.
- Οι απειλές και τα προβλήματα του θαλάσσιου χώρου όπως υπεραλίευση, ευτροφισμός, ρύπανση από χερσαίες δραστηριότητες κλπ.
- Το περιεχόμενο των μέτρων προστασίας των θαλάσσιων/παράκτιων οικοτόπων (π.χ. μέτρα περιορισμού της αλιείας σχετικά με τα είδη εμπορικών ψαριών, τα δίχτυα, τις αλιευτικές περιοχές, τα βάθη, τις εποχές αλίευσης).
- Η έννοια της νησιωτικότητας και η σχέση της με τη γεωγραφική απομόνωση, εξάρτηση, περιφερειακότητα, άνιση ανάπτυξη και ερήμωση.
- Το περιεχόμενο της θαλάσσιας οικονομίας και η έννοια των θαλάσσιων αξόνων ανάπτυξης.
- Η έννοια και ο προσδιορισμός της «καταλληλότητας θέσης» για κάθε θαλάσσια δραστηριότητα.
- Το υποκείμενο, αντικείμενο, στόχοι, όργανα και θεσμικός χαρακτήρας (επιτακτικός ή καθοδηγητικός) του ΘΧΣ σε αντιδιαστολή με το χερσαίο.

• Το περιεχόμενο των ΘΧ Σχεδίων, η διαδικασία εκπόνησης τους και οι αρχές του ΘΧΣ.

Ο συγγραφέας διαπιστώνει ομοιότητες αλλά και σημαντικές διαφορές μεταξύ χερσαίου και θαλάσσιου ΧΣ, που επιβεβαιώνονται τόσο σε επίπεδο (διεθνούς και ευρωπαϊκού) θεσμικού πλαισίου και πολιτικών (κεφάλαια 6, 7) όσο και στα εμπειρικά εγχειρήματα διαχείρισης θαλασσών (κεφάλαια 8, 9). Χαρακτηριστική διαφορά είναι οι περιφέρειες στο θαλάσσιο χώρο που δεν σχετίζονται με τα εθνικά κράτη και τις διαδικασίες διοικητικής περιφερειοποίησης. Προσδιορίζονται αρχικά με φυσικο-γεωγραφικά και ωκεανογραφικά κριτήρια και αποκτούν πολιτικο-θεσμική υπόσταση εκ των υστέρων με διεθνείς/διακρατικές συμβάσεις προστασίας/διακυβέρνησής τους. Επιπλέον, το κέντρο βάρους των εξουσιών για την άσκηση ΘΧΣ μετατίθεται σε υπερεθνικά σχήματα συνεργασίας και διακρατικές συμφωνίες αν και οι απαιτήσεις συντονισμού μεταξύ εθνικών, περιφερειακών και τοπικών αρχών δεν παύουν να ισχύουν. Η ρύθμιση των χρήσεων των θαλασσών δεν επηρεάζεται από τον παράγοντα της ιδιωτικής ιδιοκτησίας (ακόμη τουλάχιστον!), αλλά από την κατανομή κρατικών κυριαρχικών δικαιωμάτων σε θαλάσσιες ζώνες (π.χ. ΑΟΖ, υφαλοκρηπίδα) σύμφωνα με το Διεθνές Δίκαιο των Θαλασσών. Ακόμη, η οικονομική ανάπτυξη των θαλασσών δεν αφορά ασφαλώς τις ίδιες αλλά την οικονομική ζωή και ευημερία κοινωνιών στο χερσαίο χώρο, όχι απαραίτητα σε γειτνίαση με αυτές. Πρόκειται για την επιβεβαίωση της δυσάρεστης αλήθειας ότι οι θάλασσες αντιμετωπίστηκαν σαν ευκαιρία προέκτασης της ξηράς ως πεδίου οικονομικής εκμετάλλευσης. Επιπρόσθετα, η οικο-συστημική προσέγγιση για την προστασία του θαλάσσιου περιβάλλοντος είναι περισσότερο επιτακτική απ' ό,τι για το χερσαίο. Τέλος, η ετερογένεια συμφερόντων (τομεακή, γεωγρα-

φική και πολιτικο-οικονομικής ισχύος) και η ένταση των συγκρούσεων στις θάλασσες καθιστά περισσότερο αναγκαία στις θάλασσες τη στρατηγική χωρικής διακυβέρνησης.

Προκειμένου να τεκμηριωθεί η πορεία γένεσης του ΘΧΣ και η σημερινή του υπόσταση στην Ευρώπη, το βιβλίο επεκτείνεται σε όλους τους διεθνείς θεσμούς και τις ευρωπαϊκές πολιτικές που ο συγγραφέας θεωρεί ότι τον επηρέασαν: περί συνοχής, χωροταξίας, βιώσιμης ανάπτυξης και προστασίας του περιβάλλοντος. Προκειμένου να στοιχειοθετηθούν μηνύματα από την εφαρμογή του, τα παραδείγματα που παρουσιάζονται δεν περιορίζονται στα διακρατικά εγχειρήματα που αφορούν στις έξι θάλασσες της Ευρώπης. Εκτός από τη μη θαλάσσια μακρο-περιφέρεια της Λεκάνης του Δούναβη, ο συγγραφέας επεκτείνεται στις εθνικές εμπειρίες ΘΧΣ της Αυστραλίας και των ΗΠΑ, της Ολλανδίας, Γερμανίας, Σουηδίας, Βελγίου, Γαλλίας, Πορτογαλίας και Ηνωμένου Βασιλείου (ΗΒ) και σε τέσσερις ακόμη περιπτώσεις τοπικών προγραμμάτων θαλάσσιας διαχείρισης στο ΗΒ.

Ο πλούτος των πηγών και παραπομπών που αξιοποιούνται εντυπωσιάζει: Αναφορές σε επιστημονικά βιβλία και περιοδικά σχετικά με τη Γεωγραφία, Γεωλογία και Ωκεανογραφία, το Διεθνές Δίκαιο, τη Γεωπολιτική, Πολεοδομία-Χωροταξία, Οικολογία και το Περιβάλλον, αναφορές σε σχετικά ερευνητικά προγράμματα, τον ημερήσιο τύπο (έντυπο και ηλεκτρονικό), ιστοσελίδες διεθνών συνθηκών και διακρατικών σχημάτων συνεργασίας, δικτυακούς τόπους ευρωπαϊκών και ελληνικών φορέων για το περιβάλλον, τις μεταφορές, την αλιεία, ενέργεια, υποθαλάσσια εξόρυξη, τον τουρισμό, ιστοσελίδες ΜΚΟ και τέλος αναφορές σε κείμενα της ελληνικής και διεθνούς λογοτεχνίας που οριοθετούν τα κεφάλαια και τα γεφυρώνουν ταυτόχρονα, ανα-

καλώντας θαλασσιούς ήρωες και θαλασσινές ανθρώπινες εμπειρίες.

Ο συγγραφέας αναγνωρίζει την αξία και χρησιμότητα του ΘΧΣ και εύχεται την προώθησή του για την ορθολογική χωροθέτηση θαλάσσιων δραστηριοτήτων, τη διαχείριση των θαλάσσιων πόρων, τη ρύθμιση και διατήση ανάμεσα σε ανταγωνιστικές πιέσεις, αλλά και ως προστάτη της κληρονομιάς του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος. Από την άλλη πλευρά “βλέπει” τα εμπόδια και τις αντιφάσεις που συνδέονται με την εφαρμογή του και διατυπώνει με ρητό ή έμμεσο τρόπο ερωτήματα για τις προοπτικές του: Ποιοι είναι οι πραγματικοί λόγοι προώθησης ΑΟΖ και πως συμβιβάζεται η κοινοκτημοσύνη του ΘΧ με την ιδιωτική εκμετάλλευση των πόρων του βυθού; Υπάρχει κίνδυνος συγκαλυμμένης μετατροπής της δημόσιας θαλάσσιας ιδιοκτησίας σε ιδιωτική; Οι ΑΟΖ που περιορίζουν τις ανοιχτές θάλασσες ενισχύουν ή αποδυναμώνουν την προστασία του θαλάσσιου περιβάλλοντος; Ποιοι είναι κατά προτεραιότητα, οι πραγματικοί λόγοι προώθησης του ΘΧΣ από την ΕΕ, η ιδιωτική οικονομική εκμετάλλευση των θαλασσών, η επιδίωξη εδαφικής συνοχής στην ΕΕ, ή η προστασία του θαλάσσιου περιβάλλοντος; Η ζωνοποίηση (zoning) των θαλασσών, ως βασικό εργαλείο του ΘΧΣ, πως συμβιβάζεται με τα θαλάσσια ρεύματα, τη διασπορά ρυπαντικών ουσιών και ιζημάτων, κινητικότητα ιχθυοπληθυσμών, προστασία θαλάσσιων οικοτόπων με οικοσυστημική προσέγγιση; Πως μπορεί η θαλάσσια διακυβέρνηση να επιλύσει ζητήματα αντιπαράθεσης συμφερόντων άνισης ισχύος, όπως μεταξύ μιας κοινότητας ψαράδων και μιας διεθνικής εταιρείας εξόρυξης υδρογονανθράκων; Από την άλλη πλευρά, τι μπορεί να επιφέρει η παραπέρα ανάπτυξη των θαλάσσιων δραστηριοτήτων χωρίς ρυθμιστικούς κανόνες;

Συνολικά το βιβλίο, αποτελεί ακαδημαϊκό σύγγραμμα με πολλαπλή συ-

νεισφορά στην ελληνική επιστημονική βιβλιογραφία. Εισάγει ένα νέο επιστημονικό πεδίο και ένα νέο πεδίο πολιτικής πρακτικής. Η τοποθέτηση του νεοφερμένου πεδίου της Θαλάσσιας Χωροταξίας στο χάρτη των επιστημονικών αντικειμένων και των πεδίων πολιτικής γίνεται με επιστημολογική συνέπεια και συστηματικότητα, αναγνώριση δηλαδή της στενής σχέσης και διεπαφής του νέου πεδίου με παλιότερα. Με αξιοθαύμαστη πολυσυλλεκτικότητα, ο συγγραφέας αντλεί, παραθέτει και συγκολλάει τις ελάχιστα προαπαιτούμενες γνώσεις και πληροφορίες από τα εφάπτομενα ή διασυνδεδεμένα πεδία για να στοιχειοθετήσει την πρώτη γνωριμία των επίδοξων χωροτακτών της θάλασσας με το αντικείμενό τους. Το βιβλίο απευθύνεται σε μια πλειάδα επιστημόνων από πολεοδόμους-χωροτάκτες και γεωγράφους, μέχρι πολιτικούς επιστήμονες και ακτομηχανικούς, εκτιμώντας ότι όλοι συμβάλλουν στο αντικείμενο του ΘΧΣ ή/και μπορούν να εξειδικευτούν σε αυτό. Στις πολλές συνεισφορές του συγγράμματος θα πρέπει να συμπεριληφθεί η ομπρέλα των ερωτημάτων που ανοίγει ο συγγραφέας καλώντας για προβληματισμό, έρευνα και δημοσιεύσεις νέους επιστήμονες και ερευνητές.

Η συντάκτρια αυτής της βιβλιοπαρουσίασης εκφράζει την ευχή για δεύτερη έκδοση του βιβλίου αυτή τη φορά με χάρτες, διαγράμματα και άλλο εποπτικό υλικό που θα συμβάλει στην καλύτερη κατανόηση του περίπλοκου θαλάσσιου χώρου, που συνιστά φυσική κληρονομιά και περιβαλλοντική υπηρεσία ανυπολόγιστης αξίας αλλά και πεδίο διεκδίκησης, ανταγωνισμών και διατησίας.